

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
Вучэбна-метадычнае аб'яднанне па педагагічнай адукацыі

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Першы намеснік Міністра адукацыі
Рэспублікі Беларусь

_____ А.Г.Бахановіч

Рэгістрацыйны № _____

ФАНЕТЫКА – ЛЕКСІКА – СЛОВАЎТВАРЭННЕ

**Прыкладная вучэбная праграма па вучэбнай дысцыпліне
для спецыяльнасці**

6-05-0113-02 Філалагічная адукацыя (Беларуская мова і літаратура;
Беларуская мова і літаратура. Замежная мова (англійская))

УЗГОДНЕНА

Старшыня вучэбна-метадычнага
аб'яднання па педагагічнай
адукацыі

_____ А.І.Жук

УЗГОДНЕНА

Начальнік Галоўнага ўпраўлення
агульнай сярэдняй, дашкольнай і
спецыяльнай адукацыі
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь

_____ М.С.Кіндзірэнка

УЗГОДНЕНА

Начальнік Галоўнага ўпраўлення
прафесійнай адукацыі Міністэрства
адукацыі Рэспублікі Беларусь

_____ С.М.Пішчоў

УЗГОДНЕНА

Прарэктар па навукова-метадычнай
рабоце Дзяржаўнай установы
адукацыі «Рэспубліканскі
інстытут вышэйшай школы»

_____ І.У.Цітовіч

Эксперт-нормакантралёр

СКЛАДАЛЬНІКІ:

Н.П.Лобань, дацэнт кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі філалагічнага факультэта ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;

В.В.Урбан, дацэнт кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі філалагічнага факультэта ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, кандыдат філалагічных навук;

Н.А.Радзіваноўская, дацэнт кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі філалагічнага факультэта ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

Кафедра беларускай і рускай філалогіі ўстановы адукацыі “Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І.П.Шамякіна” (пратакол № 11 ад 19.04.2023);

І.У.Ялынцава, загадчык аддзела беларуска-рускіх моўных сувязей філіяла “Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа” дзяржаўнай навуковай установы “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі”, кандыдат філалагічных навук

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ Ў ЯКАСЦІ ПРЫКЛАДНАЙ:

Кафедрай мовазнаўства і лінгвадыдактыкі філалагічнага факультэта ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка” (пратакол № 11 ад 30.05.2023);

Навукова-метадычным саветам установы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка” (пратакол № 6 ад 21.06.2023);

Навукова-метадычным саветам па філалагічнай адукацыі вучэбна-метадычнага аб’яднання па педагагічнай адукацыі (пратакол № 7 ад 21.06.2023)

Адказны за рэдакцыю: Д.В.Дзятко

Адказны за выпуск: Д.В.Дзятко

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Прыкладная вучэбная праграма па вучэбнай дысцыпліне “Фанетыка – лексіка – словаўтварэнне” распрацавана для ўстаноў вышэйшай адукацыі Рэспублікі Беларусь у адпаведнасці з патрабаваннямі адукацыйнага стандарта агульнай вышэйшай адукацыі па спецыяльнасці 6-05-0113-02 “Філалагічная адукацыя (Беларуская мова і літаратура; Беларуская мова і літаратура. Замежная мова (англійская) ”.

Вучэбная дысцыпліна “Фанетыка – лексіка – словаўтварэнне” адносіцца да цыкла вучэбных дысцыплін дзяржаўнага кампанента, вывучаецца ў складзе модуля “Сучасная беларуская літаратурная мова – 1”, у якім раскрываюцца асноўныя заканамернасці сінхроннага развіцця сучаснай беларускай літаратурнай мовы і які выконвае асноўную ролю ў падрыхтоўцы спецыялістаў-філолагаў.

Мэта выкладання вучэбнай дысцыпліны – развіць і ўдасканаліць філалагічнае мысленне студэнтаў; сфарміраваць устаноўкі на практычнае прымяненне атрыманых студэнтамі ведаў у іх будучай прафесійнай дзейнасці; падрыхтаваць высокакваліфікаваных спецыялістаў для выкладання беларускай мовы ў навучальных установах рознага тыпу.

Задачы:

- даць грунтоўныя веды аб разнастайных моўных з’явах;
- выпрацаваць навуковыя погляды на фанетычную, фаналагічную, арфаэпічную, графічную, арфаграфічную, лексічную, фразеалагічную, словаўтваральную сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- удасканаліць навыкі беларускага вуснага і пісьмовага маўлення;
- выпрацаваць грунтоўныя ўменні і навыкі самастойнага лінгвістычнага аналізу моўных адзінак, з’яў і фактаў.

Пры вывучэнні вучэбнай дысцыпліны “Фанетыка – лексіка – словаўтварэнне” прадугледжваецца пераемнасць і сувязь яе з іншымі лінгвістычнымі дысцыплінамі (“Уводзіны ў мовазнаўства”, “Гісторыя беларускай літаратурнай мовы”, “Беларуская дыялекталогія”), а таксама са школьным курсам беларускай мовы.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен

ведаць:

- сістэму сучаснай беларускай мовы на фанетычным, фаналагічным, арфаэпічным, графічным, арфаграфічным, лексічным, фразеалагічным, словаўтваральным узроўнях;
- лінгвістычную тэрміналогію;
- навуковую і даведачную літаратуру па дадзеных раздзелах сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- літаратурныя нормы (фанетычныя, акцэнтацыйныя, арфаэпічныя, арфаграфічныя, лексічныя, фразеалагічныя, словаўтваральныя) сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- прынцыпы і правілы беларускай арфаграфіі;
- лексікаграфічныя выданні;

умець:

- адбіраць, сістэматызаваць і правільна кваліфікаваць моўныя факты;
- праводзіць лінгвістычныя назіранні, рабіць абагульненні і вывады;
- выконваць фанетычны, графічны, арфаграфічны, лексічны, фразеалагічны, марфемны, словаўтваральны аналіз;
- заўважаць і выпраўляць арфаэпічныя, акцэнтацыйныя, арфаграфічныя, лексічныя, фразеалагічныя, словаўтваральныя памылкі;
- карыстацца лексікаграфічнымі даведнікамі;

валодаць:

- фанетычнымі, акцэнтацыйнымі, арфаэпічнымі, арфаграфічнымі, лексічнымі, фразеалагічнымі, словаўтваральнымі літаратурнымі нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- асновамі культуры беларускага маўлення, якое ажыццяўляецца ў вуснай і пісьмовай формах;
- навыкамі лінгвістычнага моўнага разбору на фанетычным, графічным, арфаграфічным, лексічным, фразеалагічным і словаўтваральным узроўнях моўнай сістэмы;
- навыкамі маўленча-камунікатыўнай дзейнасці;
- правапісам сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- навыкамі карыстання лексікаграфічнымі выданнямі.

Вывучэнне вучэбнай дысцыпліны “Фанетыка – лексіка – словаўтварэнне” павінна забяспечыць фарміраванне ў студэнтаў **базавай прафесійнай кампетэнцыі**: аналізаваць моўныя факты з пункту гледжання іх зместу, формы і маўленчай інтэнцыі, улічваючы спецыфіку і заканамернасці функцыянавання адзінак розных моўных узроўняў (фанемнага, марфемнага, лексічнага).

У рамках адукацыйнага працэсу па дадзенай вучэбнай дысцыпліне студэнт павінен набыць не толькі тэарэтычныя і практычныя веды, уменні і навыкі па спецыяльнасці, але і развіць свой каштоўнасна-асобасны патэнцыял, сфарміраваць якасці патрыёта і грамадзяніна, гатовага да актыўнага ўдзелу ў эканамічным, вытворчым, сацыяльна-культурным і грамадскім жыцці краіны, выхаваць любоў і павагу да роднага слова, духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа, пачуццё нацыянальнай самапавагі і самаідэнтыфікацыі.

Вывучэнне вучэбнай дысцыпліны “Фанетыка – лексіка – словаўтварэнне” разлічана на 216 вучэбных гадзін, з якіх 124 – аўдыторныя (62 гадзіны лекцыйных і 62 гадзіны практычных заняткаў).

Рэкамендаваныя формы бягучага кантролю – экзамен, залік.

ПРЫКЛАДНЫ ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН

№	Назва раздзела, тэмы	Усяго аўдыгорных гадзін	у тым ліку	
			лекцыі	практычныя
1.	Уводзіны	6	2	4
2.	Фанетыка	24	14	10
2.1.	Прадмет і задачы фанетыкі.	2	2	
2.2.	Артыкуляцыйная характарыстыка гукаў.	4	2	2
2.3.	Змены гукаў у моўнай плыні.	6	4	2
2.4.	Склад як фанетычная адзінка.	2	2	
2.5.	Акцэнталогія як раздзел мовазнаўства. Націск.	2	2	
2.6.	Фанетычная транскрыпцыя.	4		4
2.7.	Фанетычны аналіз.	4	2	2
3.	Фаналогія	6	2	4
3.1.	Фаналогія як раздзел мовазнаўства.	2	2	
3.2.	Сістэма зычных і галосных фанем у беларускай мове.	4		4
4.	Арфаэпія	4	2	2
4.1.	Арфаэпія як раздзел мовазнаўства.	2	2	
4.2.	Вымаўленне галосных, зычных і спалучэнняў зычных.	2		2
5.	Графіка	6	4	2
5.1.	Графіка як раздзел мовазнаўства.	2	2	
5.2.	Беларускі алфавіт. Суадносіны літар і гукаў.	4	2	2
6.	Арфаграфія	10	4	6
6.1.	Арфаграфія як раздзел мовазнаўства.	2	2	
6.2.	З гісторыі беларускай арфаграфіі.	2	2	
6.3.	Асноўныя правілы беларускай арфаграфіі.	4		4
6.4.	Арфаграфічны аналіз.	2		2
7.	Лексіка	34	18	16
7.1.	Паняцце аб лексіцы і лексікалогіі.	1	1	
7.2.	Лексічнае і граматычнае значэнні слова.	2	1	1
7.3.	Мнагазначнасць слова.	3	2	1
7.4.	Аманімія.	3	1	2
7.5.	Паранімія.	1	1	
7.6.	Сінанімія.	4	2	2
7.7.	Антанімія.	4	2	2
7.8.	Лексіка сучаснай беларускай мовы паводле паходжання.	6	4	2

7.9	Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання.	4	2	2
7.10	Актыўная і пасіўная лексіка.	4	2	2
7.11	Стылістычная дыферэнцыяцыя лексікі беларускай літаратурнай мовы.	2		2
8.	Фразеалогія	10	4	6
8.1	Фразеалогія як раздзел мовазнаўства.	2	2	
8.2	Тыпы фразеалагізмаў.	4	2	2
8.3	Функцыянальна-стылявыя разрады фразеалагізмаў.	1		1
8.4	Фразеалогія беларускай мовы паводле паходжання.	1		1
8.5	Парэміялогія як раздзел мовазнаўства.	2		2
9.	Лексікаграфія	6	2	4
9.1	Лексікаграфія як раздзел мовазнаўства.	2	2	
9.2	Будова слоўнікавага артыкула ў энцыклапедычных і лінгвістычных слоўніках.	2		2
9.3	З гісторыі беларускай лексікаграфіі.	2		2
10.	Марфеміка	8	4	4
10.1	Марфеміка як вучэнне аб мінімальних значымых частках слова – марфемах.	2	2	
10.2	Класіфікацыя марфем.	4	2	2
10.3	Змены ў марфемнай структуры слова.	2		2
11.	Словаўтварэнне	10	6	4
11.1	Словаўтварэнне як навука. Асноўныя паняцці і адзінкі словаўтварэння.	2	2	
11.2	Спосабы словаўтварэння.	8	4	4
	Усяго	124	62	62

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

1. УВОДЗІНЫ

Сучасная беларуская літаратурная мова як аб’ект вывучэння. Раздзелы курса сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Мэты і задачы вучэбнай дысцыпліны “Фанетыка – лексіка – словаўтварэнне”, яе сувязь з іншымі лінгвістычнымі дысцыплінамі.

Беларуская мова – нацыянальная мова беларускага народа. Роля беларускай мовы ў развіцці нацыянальнай культуры. Беларуская мова сярод славянскіх моў, яе адметнасць.

Беларуская нацыянальная мова. Літаратурная мова як форма нацыянальнай мовы, яе прыметы і асаблівасці.

Нормы беларускай літаратурнай мовы (арфаэпічныя, арфаграфічныя, лексічныя, граматычныя, пунктуацыйныя, стылістычныя). Беларуская літаратурная мова і дыялекты беларускай мовы, іх узаемадзеянне.

Вядомыя беларускія мовазнаўцы, іх навуковая спадчына (І.І.Насовіч, Я.Ф.Карскі, Б.А.Тарашкевіч, М.В.Бірыла, Ф.М.Янкоўскі і інш.). Беларуская літаратурная мова на сучасным этапе.

Закон аб мовах у Рэспубліцы Беларусь.

2. ФАНЕТЫКА

2.1. Прадмет і задачы фанетыкі. Асноўныя фанетычныя адзінкі (гук, склад, фанетычнае слова, маўленчы такт (сінтагма), фраза). Паняцце гука, аспекты яго характарыстыкі (акустычны (фізічны), артыкуляцыйны, функцыянальны).

2.2. Артыкуляцыйная характарыстыка гукаў. Галосныя і зычныя гукі. Галосныя гукі і іх класіфікацыя (паводле ўдзелу губ, паводле ступені і месца пад’ёму языка). Зычныя гукі і іх класіфікацыя (паводле ўдзелу голасу і шуму, спосабу ўтварэння, месца ўтварэння, цвёрдасці і мяккасці).

Няпарныя зычныя (паводле глухасці – звонкасці, цвёрдасці – мяккасці). Гукі [в], [ў] і іх месца ў сістэме зычных.

2.3. Змены гукаў у моўнай плыні. Пазіцыйныя змены зычных (асіміляцыя, дысіміляцыя, сцяжэнне гукаў, дзеканне і цеканне [д] – [z’], [т] – [ц’], аглушэнне зычных у канцы слова, узнікненне прыстаўных гукаў і інш.). Пазіцыйныя змены галосных. Аканне (пасля цвёрдых і мяккіх фанем) у беларускай мове.

Чаргаванні гукаў. Пазіцыйныя і гістарычныя чаргаванні галосных. Пазіцыйныя чаргаванні зычных (чаргаванні звонкіх і глухіх, цвёрдых і мяккіх, свісцячых і шыпячых). Гістарычныя чаргаванні зычных, іх тлумачэнне.

2.4. Склад як фанетычная адзінка. Артыкуляцыйная (экспіраторная) і акустычная (санорная) тэорыі склада. Тыпы складоў у беларускай мове. Складападзел.

2.5. Акцэнталогія як раздзел мовазнаўства. Націск. Тыпы слоўнага націску: дынамічны (сілавы), колькасны (квантатыўны), музычны (танічны),

змешаны. Месца націску ў слове (фіксаваны і свабодны націск, рухомы і нерухомы націск, асноўны і пабочны націск). Націск як сродак размежавання слоў і формаў слоў. Пазаслоўныя тыпы націску: тактавы, фразавы, лагічны націск.

Інтанацыя. Асаблівасці інтанацыі (мелодыка, інтэнсіўнасць, тэмбр, тэмп маўлення, паўзы). Функцыі інтанацыі (камунікацыйная, вылучальная, арганізуючая, эмацыянальная).

2.6. Фанетычная транскрыпцыя.

2.7. Фанетычны аналіз.

3. ФАНАЛОГІЯ

3.1. Фаналогія як раздзел мовазнаўства. Паняцце фанемы. Асноўныя функцыі фанем у мове: перцэптыўная і сігніфікатывная. Дыферэнцыйныя (фаналагічна істотныя, сэнсаадрознівальныя) і інтэгральныя (тоесныя, агульныя) прыметы фанем. Моцная (незалежная) і слабая (залежная) пазіцыя фанемы. Варыянт і варыяцыя фанемы. Фанемны рад. Паняцце гіперфанемы і нейтралізацыі фанемы.

3.2. Сістэма зычных і галосных фанем у беларускай мове.

4. АРФАЭПІЯ

4.1. Арфаэпія як раздзел мовазнаўства. Арфаэпічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

4.2. Вымаўленне галосных, зычных і спалучэнняў зычных. Вымаўленне некаторых граматычных формаў.

Прычыны адхіленняў ад нормаў беларускага літаратурнага вымаўлення.

Даведнікі па беларускай арфаэпіі.

5. ГРАФІКА

5.1. Графіка як раздзел мовазнаўства. Сувязь графікі з фанетыкай і арфаграфіяй. Літарныя і нялітарныя (націск, апостраф, злучок, пунктуацыйныя знакі і інш.) графічныя сродкі.

5.2. Беларускі алфавіт. Суадносіны літар і гукаў. Абзначэнне мяккасці зычных. Перадача на пісьме гука [й]. Гукавы і складовы прынцыпы беларускай графікі. Адназначныя і двухзначныя літары. Ётавыя літары.

З гісторыі беларускай графікі. Тры графічныя сістэмы ў гісторыі беларускага пісьменства (кірылаўская, лацінская, арабская). Кірыліца – аснова беларускай графікі. Увядзенне грамадзянскага алфавіта (1708). Прыстасаванне кірыліцы для перадачы фанетычных рыс беларускай мовы (літары ў, і, ц, размежаванне літар е, ё, дыграфы дж, дз, апостраф і інш.). Выкарыстанне ў беларускім пісьменстве з канца XVII ст. лацінскай графічнай сістэмы (лацінкі). Паралельнае выкарыстанне ў кнігадрукаванні XIX – пачатку XX ст. кірыліцы і лацінкі. Тэксты, напісаныя арабскім пісьмом. Кітабы.

Графічны аналіз.

6. АРФАГРАФІЯ

6.1. Арфаграфія як раздзел мовазнаўства. Сувязь арфаграфіі з фанетыкай і графікай. Асноўныя прынцыпы беларускай арфаграфіі. Арфаграма і апорнае напісанне.

Напісанні, заснаваныя на фанетычным прынцыпе правапісу.

Напісанні, заснаваныя на марфалагічным прынцыпе правапісу.

Традыцыйныя і дыферэнцыйныя напісанні ў беларускай мове.

6.2. З гісторыі беларускай арфаграфіі. Станаўленне сучаснай беларускай арфаграфічнай сістэмы. “Беларуская граматыка для школ” Б.Тарашкевіча (1918), яе роля ў замацаванні і ўсталяванні адзіных арфаграфічных і граматычных нормаў беларускай літаратурнай мовы. Змены і спрашчэнні беларускага правапісу ў 1933 г. Удакладненні і частковыя змены беларускага правапісу ў 1957 г. “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (1959), іх значэнне ў далейшай нармалізацыі беларускага правапісу і пунктуацыі. “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008).

6.3. Асноўныя правілы беларускай арфаграфіі. Напісанні слоў разам, праз злучок і асобна. Правілы ўжывання вялікай літары. Напісанне абрэвіятур. Правілы скарачэння слоў.

Арфаграфічныя слоўнікі і даведнікі.

6.4. Арфаграфічны аналіз.

7. ЛЕКСІКА

7.1. Паняцце аб лексіцы і лексікалогіі. Лексікалогія як раздзел мовазнаўства. Сувязь лексікалогіі з іншымі раздзеламі мовазнаўства. Слова як адзінка лексічнай сістэмы. Асноўныя прыметы слова.

7.2. Лексічнае і граматычнае значэнні слова. Тыпы лексічных значэнняў слова: паводле сувязі з рэчаіснасцю (прамае і пераноснае); паводле ступені матываванасці: невытворнае (нематываванае, першаснае) і вытворнае (матываванае першым, зыходным значэннем).

Тыпы лексічных значэнняў слова паводле функцыі: намінатыўнае, эмацыянальна-ацэначнае, паводле лексічнай спалучальнасці: свабоднае і несвабоднае (фразеалагічна звязанае, сінтаксічна абумоўленае, канструктыўна абмежаванае).

Лексічна-семантычныя і прадметна-тэматычныя групы слоў.

7.3. Многазначнасць слова. Асноўныя тыпы пераносных значэнняў: метафара, метанімія, сінекдаха. Метафары прывычныя (акамянелыя, сцёртыя), агульнамоўныя (узуальныя), індывідуальна-аўтарскія (аказіянальныя). Шляхі развіцця многазначнасці. Асновы пераносу значэння.

7.4. Аманімія. Амонімы, іх тыпы. Адрозненне аманіміі ад многазначнасці. Лексічныя амонімы, іх тыпы (поўныя і няпоўныя). Шляхі ўзнікнення лексічных амонімаў. Марфалагічныя, фанетычныя, графічныя амонімы (амаформы, амафоны, амографы). Лексічныя і лексічна-граматычныя амонімы (поўныя і няпоўныя). Марфалагічныя амонімы

(амаформы). Фанетычныя і графічныя амонімы (амафоны, амографы). Міжмоўныя амонімы.

7.5. Паранімія. Паранімы, крытэрыі іх вызначэння. Адрозненне паронімаў ад амонімаў і сінонімаў. Стылістычнае выкарыстанне амонімаў і паронімаў. Слоўнікі амонімаў і паронімаў.

7.6. Сінанімія. Сінонімы, іх тыпы (семантычныя, стылістычныя і семантычна-стылістычныя). Сувязь сінаніміі з мнагазначнасцю. Сінанімічны рад. Шляхі ўзнікнення лексічных сінонімаў. Абсалютныя сінонімы (лексічныя дублеты). Кантэкстуальныя сінонімы. Стылістычная роля сінонімаў. Слоўнікі сінонімаў.

7.7. Антанімія. Антонімы, іх разнавіднасці. Антанімія і мнагазначнасць. Рознакаранёвыя і аднакаранёвыя антонімы. Кантэкстуальныя антонімы. Стылістычнае выкарыстанне антонімаў (антытэза і аксюмаран). Слоўнікі антонімаў.

7.8. Лексіка сучаснай беларускай мовы паводле паходжання. Спрадвечна беларуская лексіка. Гістарычныя пласты спрадвечна беларускай лексікі: індаеўрапейскія, агульнаславянскія, усходнеславянскія і ўласнабеларускія словы. Запазычаныя словы ў беларускай мове. Запазычанні са славянскіх (рускай, украінскай, польскай і інш.) і неславянскіх моў (грэчаскай, лацінскай, французскай, нямецкай, англійскай, італьянскай і інш.), іх прыметы. Фанетычнае, марфалагічнае, семантычнае асваенне запазычаных слоў. Калькі і паўкалькі. Інтэрнацыянальная лексіка. Экзатызмы. Варварызмы. Этымалагічныя слоўнікі. Слоўнікі запазычаных слоў.

7.9. Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. Дыялектная лексіка. Дыялектызмы, іх тыпы (лексічныя, семантычныя, фанетычныя, граматычныя, словаўтваральныя). Спецыяльная лексіка (тэрміналагічная і прафесійная). Узаемасувязь агульнаўжывальнай і тэрміналагічнай лексікі (тэрміналагізацыя і дэтэрміналагізацыя). Жаргонная лексіка і аргатызмы. Стылістычнае выкарыстанне лексікі абмежаванага ўжывання.

7.10. Актыўная і пасіўная лексіка. Устарэлыя словы (гістарызмы і архаізмы). Гістарызмы часу і стылістычнага выкарыстання. Тыпы архаізмаў (уласналексічныя, лексічна-словаўтваральныя, лексічна-фанетычныя, лексічна-семантычныя). Стылістычнае выкарыстанне ўстарэлых слоў. Гістарычныя слоўнікі. Неалагізмы, шляхі іх узнікнення. Разнавіднасці неалагізмаў (лексічныя і семантычныя). Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы (аказіяналізмы). Развіццё лексікі беларускай мовы. Крыніцы і шляхі ўзбагачэння літаратурнай лексікі.

7.11. Стылістычная дыферэнцыяцыя лексікі беларускай літаратурнай мовы. Лексіка стылістычна нейтральная (міжстылёвая). Стылістычна афарбаваная лексіка: кніжная (навуковая, афіцыйна-дзелавае, публіцыстычная, паэтычная лексіка) і гутарковая (размоўная).

Лексічны аналіз.

8. ФРАЗЕАЛОГИЯ

8.1. Фразеалогія як раздзел мовазнаўства. Фразеалагізм як адзінка мовы, яго асноўныя асаблівасці (семантычная цэласнасць, устойлівасць, узнаўляльнасць, кампанентны склад, сінтаксічная непадзельнасць, эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка і інш.). Фразеалагізм і слова. Фразеалагізм і словазлучэнне. Варыянтнасць фразеалагічных адзінак. Многазначнасць, аманімічнасць, сінанімічнасць і антанімічнасць фразеалагізмаў.

8.2. Тыпы фразеалагізмаў. Паводле семантычнай злітнасці кампанентаў (зрашчэнні, адзінствы, спалучэнні); паводле суадноснасці з часцінамі мовы (назоўнікавыя, прыметнікавыя, дзеяслоўныя, прыслоўныя і інш.); паводле адпаведнасці сінтаксічным адзінкам (адпаведныя словазлучэнню, сказу, спалучэнню). Спалучальнасць фразеалагізмаў. Сінтаксічная функцыя фразеалагізмаў.

8.3. Функцыянальна-стылявыя разрады фразеалагізмаў. Міжстылёвыя, кніжныя, гутарковыя.

8.4. Фразеалогія беларускай мовы паводле паходжання. Спрадвечна беларускія і запазычаныя фразеалагізмы. Гістарычныя пласты спрадвечна беларускай фразеалогіі: агульнаславянскія, усходнеславянскія і ўласнабеларускія фразеалагізмы. Фразеалагічныя калькі. Крыніцы беларускай фразеалогіі.

Індывідуальна-аўтарскае ўжыванне фразеалагізмаў у мове мастацкіх твораў (прыёмы аўтарскага абнаўлення фразеалагізмаў). Фразеалагізмы і іх пераклад.

Фразеалагічныя слоўнікі.

Фразеалагічны аналіз.

8.5. Парэміялогія як раздзел мовазнаўства. Прыказкі і прымаўкі. Устойлівыя параўнанні. Крылатыя словы, выслоўі і афарызмы. Перыфраза. Перыфразы традыцыйныя і індывідуальна-аўтарскія.

Парэміяграфічныя зборнікі (прыказак і прымавак). Зборнікі ўстойлівых параўнанняў, крылатых слоў і афарызмаў, перыфраз.

9. ЛЕКСІКАГРАФІЯ

9.1. Лексікаграфія як раздзел мовазнаўства. Энцыклапедычныя і лінгвістычныя слоўнікі (даведнікі). Тыпы лінгвістычных слоўнікаў: аднамоўныя, двухмоўныя і шматмоўныя; тлумачальныя, перакладныя, гістарычныя, этымалагічныя, дыялектныя, фразеалагічныя, тэрміналагічныя, арфаэпічныя, арфаграфічныя, марфемныя, словаўтваральныя, граматычныя, іншамоўных слоў, слоўнікі сінонімаў, амонімаў, антонімаў, паронімаў, слоўнікі эпітэтаў; частотныя, адваротныя, асацыятыўныя, слоўнікі мовы пісьменнікаў; анамастычныя слоўнікі і інш.

9.2. Будова слоўнікавага артыкула ў энцыклапедычных і лінгвістычных слоўніках. Сістэма граматычных і стылістычных памет, тыпы дэфініцый у тлумачальных слоўніках.

Беларускія энцыклапедычныя выданні (універсальныя, галіновыя і персанальныя). Беларускія слоўнікі для школ (тлумачальныя, перакладныя, арфаграфічныя, марфемныя, словаўтваральныя, фразеалагічныя і інш.).

9.3. З гісторыі беларускай лексікаграфіі. Лексікаграфічная праца Ф.Скарыны, Л.Зізанія, П.Бярынды, І.Насовіча, Я.Ціхінскага і інш. “Словарь белорусского наречия” І.Насовіча (1870). Лексікаграфічная праца ў 20 – 30-я гады ХХ ст. (тэрміналагічныя, перакладныя, дыялектныя слоўнікі).

10. МАРФЕМІКА

10.1. Марфеміка як вучэнне аб мінімальным значымых частках слова – марфемах. Паняцце марфемы, морфа, аламорфа. Марфемная структура слова.

10.2. Класіфікацыя марфем. Каранёвыя і афіксальныя (службовыя) марфемы. Афіксальныя марфемы, іх тыпы (словаўтваральныя і формаўтваральныя, рэгулярныя і нерэгулярныя, прадуктыўныя і непрадуктыўныя). Варыянтнасць, сінанімія, полісемія, аманімія, антанімія марфем.

Аснова слова і яе тыпы (невыворная і вытворная; аснова словазмянення, формаўтварэння і словаўтварэння; перарывістая і непарывістая аснова; суплетыўныя асновы). Канчатак (флексія), яго роля ў слове. Нулявы канчатак. Корань слова. Варыянты (мадыфікацыі, або фанетычныя разнавіднасці) кораня. Свабодныя і звязаныя карані. Афіксы (прэфікс, суфікс, постфікс, інтэрфікс, конфікс). Прыстаўка (прэфікс) і суфікс. Нулявы суфікс. Варыянты прыставак і суфіксаў. Словаўтваральныя і формаўтваральныя прыстаўкі і суфіксы.

Сінкрэтычныя марфемы. Афіксоіды (прэфіксоіды, суфіксоіды) як марфемы пераходнага тыпу. Постфікс. Словаўтваральныя і формаўтваральныя постфіксы. Конфікс. Пытанне аб інтэрфіксах, постфіксах, конфіксах у лінгвістычнай літаратуры.

Марфемны аналіз слова.

10.3. Змены ў марфемнай структуры слова. Апрошчанне, перараскладанне, ускладненне, дэкарэляцыя. Прычыны змен у марфемнай будове слова. Дээтымалагізацыя.

11. СЛОВАЎТВАРЭННЕ

11.1. Словаўтварэнне як навука. Асноўныя паняцці і адзінкі словаўтварэння. Утваральная аснова (база) і словаўтваральныя сродкі (фарманты). Класіфікацыйныя адзінкі словаўтварэння: словаўтваральная пара, словаўтваральны ланцужок, словаўтваральная парадыгма, словаўтваральны рад, словаўтваральнае гняздо. Паняцце словаўтваральнага тыпу, словаўтваральнай мадэлі.

11.2. Спосабы словаўтварэння. Марфалагічнае (марфемнае) словаўтварэнне (афіксацыя). Разнавіднасці марфалагічнага словаўтварэння: суфіксальнае, прыставачнае (прэфіксальнае), прыставачна-суфіксальнае, постфіксальнае, прыставачна-постфіксальнае, прыставачна-суфіксальна-

постфіксальнае, нульсуфіксальнае. Прадуктыўныя, малапрадуктыўныя і непрадуктыўныя прыстаўкі і суфіксы. Складанне і яго разнавіднасці: асноваскладанне, словаскладанне, складана-суфіксальнае словаўтварэнне, абрэвіяцыя і яе разнавіднасці.

Марфалагічна-сінтаксічнае словаўтварэнне (субстантывацыя, ад'ектывацыя, пранаміналізацыя, адвербіялізацыя).

Лексіка-семантычнае словаўтварэнне. Словаўтваральнае калькаванне як адзін са спосабаў лексічнай дэрывацыі. Прадуктыўныя і непрадуктыўныя спосабы словаўтварэння.

Марфемныя і словаўтваральныя слоўнікі.

Словаўтваральны і этымалагічны аналізы слова.

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА**ЛІТАРАТУРА****Асноўная літаратура**

1. Грыгор’ева, Л. М. Сучасная беларуская мова. Зборнік практыкаванняў : вучэб. дапам. / Л. М. Грыгор’ева, Г. Ф. Андарала. – Мінск : Выш. шк., 2010. – 368 с.
2. Ляшчынская, В. А. Сучасная беларуская мова: фразеалогія : вучэб. дапам. / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2010. – 230 с.
3. Сучасная беларуская літаратурная мова : вучэб. дапам. / Д. В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д. В. Дзятко. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 2020. – 588 с.
4. Сучасная беларуская літаратурная мова [Электронны рэсурс] : вучэб.-метад. комплекс / склад.: С. С. Мароз [і інш.] // Репозиторий БГПУ. – Рэжым доступу: <https://elib.bspu.by/handle/doc/25631>. – Дата доступу: 15.05.2021.
5. Сучасная беларуская мова. Зборнік практыкаванняў : вучэб.-метад. дапам. / склад.: З. І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2019. – 211 с.

Дадатковая літаратура

1. Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі [Электронны рэсурс] : Закон Рэсп. Беларусь, 23 ліп. 2008 г., № 420-3 : прыняты Палатай прадстаўнікоў 24 чэрв. 2008 г. : адобр. Саветам Рэспублікі 28 чэрв. 2008 г. // ілех : інформ. правая система / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовай інформ. Респ. Беларусь. – Мінск, 2021.
2. Беларуская мова: энцыклапедычны даведнік / пад агул. рэд. Д. В. Дзятко ; рэдкал.: С.У. Пешын (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2022. – 495 с. : іл.
3. Сучасная беларуская мова : вучэб. дапам. / В. У. Азарка [і інш.] ; пад рэд. А. С. Васілеўскай. – Мінск : Рэсп. ін-т праф. адукацыі, 2020. – 383 с.

РЭКАМЕНДАВАНЫЯ МЕТАДЫ І ФОРМЫ НАВУЧАННЯ

Найбольш эфектыўнымі педагагічнымі метадыкамі і тэхналогіямі, што садзейнічаюць уключэнню студэнтаў у пошук і кіраванне ведамі, набыццю вопыту самастойнага вырашэння разнастайных задач, з’яўляюцца:

- тэхналогія вучэбна-даследчай дзейнасці;
- тэхналогія праблемна-модульнага навучання;
- праектныя тэхналогіі;
- камунікатыўныя тэхналогіі і інш.

Для кіравання вучэбным працэсам і арганізацыі кантрольна-ацэначнай дзейнасці педагогам рэкамендуецца выкарыстоўваць рэйтынжавыя, крэдытна-модульныя сістэмы ацэнкі вучэбнай і даследчай дзейнасці студэнтаў, вучэбна-метадычныя комплексы.

З мэтай фарміравання сучасных сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў устаноў вышэйшай адукацыі ў практыку правядзення семінарскіх і практычных заняткаў мэтазгодна ўкараняць метадыкі актыўнага навучання і дыскусійныя формы.

ПЕРАЛІК РЭКАМЕНДАВАНЫХ СРОДКАЎ ДЫЯГНОСТЫКІ

Для атрымання аб’ектыўнай інфармацыі аб узроўні паспяховасці студэнтаў па вучэбнай дысцыпліне “Фанетыка – лексіка – словаўтварэнне” мэтазгодна сістэматычна выкарыстоўваць розныя віды кантролю, сярод якіх: апераджальны, бягучы, тэматычны, прамежкавы і выніковы. Кожны з відаў кантролю ўжываецца на пэўным этапе навучання і выконвае ў педагагічным працэсе адну з функцый: стымулюючую, навучальную, дыягнастычную, выхаваўчую і інш.

З мэтай выніковай дыягностыкі якасці засваення тэарэтычнага і практычнага матэрыялу студэнтаў па вучэбнай дысцыпліне “Фанетыка – лексіка – словаўтварэнне” вучэбным планам прадугледжана правядзенне кантрольных работ рознага віду. Пры падборы заданняў улічваецца аб’ём тэарэтычных звестак па пэўнай тэме, індывідуальны ўзровень падрыхтоўкі навучэнцаў і інш.

Апераджальная, бягучая і прамежкавая дыягностыка кампетэнцый можа мець розныя формы, сярод якіх:

- вусны кантроль: франтальнае, індывідуальнае, ушчыльненае (камбінаванае) апытванне на лекцыях і практычных занятках, калёквіумы, вусныя залікі і экзамены;
- пісьмовы кантроль: тэрміналагічныя дыктанты, дыктанты з дадатковымі заданнямі, дыктанты для самакантролю, кантрольныя работы, пісьмовыя работы па аўдыторных (дамашніх) практыкаваннях, рэфераты, пісьмовыя залікі і экзамены;
- графічны кантроль: моўны разбор з дапамогай графічных сродкаў, графічны дыктант (запаўненне табліцы па пэўнай тэме);

• тэставы кантроль: выкананне тэставых заданняў адкрытага і закрытага тыпу.

Для дыягностыкі кампетэнцый, выяўлення вучэбных дасягненняў студэнтаў на прамежкавым і выніковым этапах рэкамендуецца выкарыстоўваць тэсты і тэставыя заданні, рознаўзроўневыя кантрольныя заданні.

МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ ПА АРГАНІЗАЦЫІ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ

Самастойная работа студэнтаў арганізуецца дэканатамі, кафедрамі, выкладчыкамі ўстаноў вышэйшай адукацыі ў адпаведнасці з Палажэннем аб самастойнай рабоце студэнтаў.

Віды заданняў для самастойнай работы, іх змест і характар могуць мець варыятыўны і дыферэнцыяваны характар, улічваючы спецыфіку матэрыялу, які выносіцца на самастойнае вивучэнне.

Сярод канкрэтных відаў самастойнай работы рэкамендуецца выкарыстоўваць наступныя:

а) самастойная работа па ўзоры (перанос вядомага спосабу ў аналагічную сітуацыю). Пазнаваўчая дзейнасць студэнтаў пры выкананні гэтых заданняў выяўляецца ў асэнсаванні, запамінанні і ўзнаўленні вучэбнага матэрыялу і прымяненні яго па ўзоры. Яе асноўная мэта – замацаванне ведаў, фарміраванне ўменняў і навыкаў;

б) рэканструктыўна-варыятыўная самастойная работа (перанос вядомага спосабу з некаторай мадыфікацыяй у незнаёмую сітуацыю). На гэтым узроўні студэнт прымяняе вядомы спосаб, адаптуючы яго да новай сітуацыі;

в) эўрыстычная самастойная работа (перанос вядомых спосабаў у нестандартную сітуацыю). Пры гэтым студэнт самастойна выбірае, якія рысы ён можа вылучыць, у якой паслядоўнасці іх падаць і на якія акцэнтаваць асаблівую ўвагу. Дзякуючы гэтаму, самастойная работа набывае даследчы характар.

Для правядзення кантролю самастойнай работы студэнтаў рэкамендуецца выкарыстоўваць наступныя формы і віды кантролю:

- праверка індывідуальных заданняў;
- семінарскія заняткі;
- калёквіумы;
- канферэнцыі;
- залікі па тэмах / раздзелах;
- тэсціраванне;
- кантрольныя работы;
- вусны і пісьмовы залік.

Для кантролю эфектыўнасці арганізацыі самастойнай работы студэнтаў можна праводзіць анкетаванне, падчас якога выяўляецца карыснасць тых ці іншых відаў і арганізацыйных формаў самастойных работ, правільнасць і

своечасовасць іх уключэння ў навучальны працэс, дастатковасць метадычнага забеспячэння, адпаведнасць запланаванага часу на іх выкананне і г. д.

Крытэрыямі адзнакі вынікаў самастойнай работы студэнта могуць з'яўляцца:

- узровень засваення студэнтам вучэбнага матэрыялу;
- уменне студэнта выкарыстоўваць тэарэтычныя веды пры выкананні практычных задач;
- абгрунтаванасць і выразнасць выкладу адказу;
- афармленне матэрыялу ў адпаведнасці з патрабаваннямі стандартаў;
- сфарміраваныя ўменні і навыкі ў адпаведнасці з мэтамі і задачамі вывучэння дысцыпліны.

Самастойная работа студэнтаў можа быць паспяховай толькі ў выпадку яе правільнай арганізацыі, неабходнага метадычнага суправаджэння, дзейснага кантролю, абавязковай сістэматызацыі, а пры неабходнасці і карэкцыі ведаў, атрыманых студэнтамі самастойна.

Важным змястоўным элементам самастойнай работы з'яўляецца работа студэнтаў над памылкамі, дапушчанымі пры выкананні запланаванай работы. Выкладчык толькі падкрэслівае словы і выразы, у якіх назіраецца памылковае напісанне ці ўжыванне, даючы студэнту магчымасць разабрацца з імі самастойна, г. зн. зрабіць гэтыя недахопы аб'ектамі свядомай мэтанакіраванай работы.